

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF PRECEDENT PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE

Сімонцева Л.О., к.ю.н.,

доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук
Херсонський державний аграрно-економічний університет

У статті здійснено дослідження ролі та значення прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України. Зауважено, що цивільне судочинство – це система правових норм, які регулюють. Визначено, що до системи джерел цивільного судочинства в т.ч. відноситься судовий нормативно-правовий акт, який формує норми права у тому випадку, якщо правова позиція має обов'язкове значення не тільки для учасників цивільної справи, але й для «аналогічних справ, які вирішуються аналогічно». Визначено, що практика ЄСПЛ, як джерело цивільного судочинства, включає в себе рішення та ухвали ЄСПЛ, практику Європейської комісії з прав людини з питань прийняття заяви, вирішення справи по суті, вилучення заяви із списку справ, справедливої сатисфакції. Підкреслено, що вплив прецедентної практики ЄСПЛ на цивільне судочинство в Україні полягає у наступному: встановлення стандартів дотримання прав людини, додаткових захист прав людини на міжнародному рівні, тлумачення і питання застосування Конвенції та Протоколів до неї, інтерпретації українськими судами національного законодавства у світлі міжнародних стандартів, сприяє реформуванню правової системи України та вдосконаленню національного законодавства, впливає на процедуру розгляду та прийняття судових рішень, виокремлює типові судові помилки та визначає шляхи їх усунення. На прикладі практики ЄСПЛ щодо забезпечення реалізації ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» визначено, що ключовими моментами впливу практики ЄСПЛ на цивільне судочинство України є: кожному гарантується право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи іншого органу правосуддя, право на справедливий суд реалізується шляхом звернення до суду та доступу до нього, а також, реалізації права розпочати провадження у судах з цивільних питань, право доступу до суду не є абсолютним, оскільки воно може бути обмежено з урахуванням умов прийнятності скарги без порушення самої сутності права, формальне визначення цього права, як права на розгляд справ щодо реалізації прав цивільного характеру визначає, що дане право стосується і інших форм судочинства визначених у національному законодавстві.

Ключові слова: цивільний процес, ЄСПЛ, практика, джерело права, прецедент.

The article examines the role and significance of precedent practice of the European Court of Human Rights on the civil justice system of Ukraine. It is noted that civil justice is a system of legal norms that regulate. It was determined that the system of sources of civil proceedings, including refers to a judicial normative legal act, which forms the norms of law in the event that the legal position is binding not only for the participants in a civil case, but also for «similar cases that are decided in a similar manner». It was determined that the practice of the ECtHR, as a source of civil proceedings, includes decisions and rulings of the ECtHR, the practice of the European Commission on Human Rights on the issues of accepting an application, deciding a case on its merits, removing an application from the list of cases, and just satisfaction. It is emphasized that the influence of precedent practice of the ECtHR on civil justice in Ukraine is as follows: establishment of standards of compliance with human rights, additional protection of human rights at the international level, interpretation and issues of application of the Convention and its Protocols, interpretation of national legislation by Ukrainian courts in the light of international standards, contributes to the reform of the legal system of Ukraine and the improvement of national legislation, influences the procedure of consideration and adoption of court decisions, singles out typical judicial errors and determines the ways of their elimination. On the example of the ECtHR's practice in ensuring the implementation of Art.6 of the Convention «Right to a fair trial» it is determined that the key points of influence of the practice of the ECtHR on the civil justice of Ukraine are: everyone is guaranteed the right to file a complaint regarding his rights and obligations of a civil nature to a court or other judicial body, the right to a fair trial is realized by applying to the court and access to it, as well as the exercise of the right to initiate proceedings in courts on civil matters, the right of access to the court is not absolute, as it can be limited taking into account the conditions of admissibility of the complaint without violating the very essence of the right, the formal definition of this right, as the right to consider cases regarding the realization of civil rights determines that this right also applies to other forms of judicial proceedings defined in national legislation.

Key words: civil process, ECtHR, practice, source of law, precedent.

Вступ. Вступ України до Ради Європи у 1995 р. став важливим кроком на шляху інтеграції країни до європейських структур, що в свою чергу покляло певні зобов'язання на нашу державу, які спрямовані на вдосконалення правової системи, захисту прав людини, зміцнення демократії та верховенства права. В подальшому ратифікація Європейської конвенції з прав людини у 1997 р. (далі – Конвенція) зумовила визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та отримання громадяни України права звертатися до ЄСПЛ у випадках, коли вони вважають, що їх права закріплені в Конвенції були порушені, а всі внутрішні засоби захисту вичерпані. ЄСПЛ – це міжнародний судовий орган, створений на підставі Конвенції, який розглядає індивідуальні та державні скарги на порушення прав людини, у своїх рішеннях розкриває абстрактні приписи та оціночні поняття Конвенції. Дослідження ролі та значення прецедентної практики ЄСПЛ для цивільного судочинства України має важливе значення для покращення національної правової системи, забезпечення прав людини та інтеграції України до європейського правового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питанню ролі та значення прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України присвятили свої праці ряд науковців, зокрема: О.Я. Рогач, В.П. Феннич (вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України), Д.С. Романюк (судова практика як джерело права України), Т.І. Фулей (застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя) та ін.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та значення прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України

Виклад основного матеріалу. Цивільне судочинство – це система правових норм, які регулюють порядок розгляду та вирішення цивільних справ у судах (до цивільних справ належать спори, що виникають з цивільних, сімейних, трудових, земельних та інших правовідносин). Цивільний процесуальний кодекс України встановлює порядок здійснення цивільного судочинства, завданнями якого у відповідності до ст. 2 ЦПК є «справедливий, неу-

переджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [1]. Цивільне судочинство, як судова форма захисту порушених або оспорюваних прав, інтересів та свобод суб'єктів правовідносин, ґрунтується на порядку, правилах та принципах зафіксованих в різноманітних джерелах цивільного процесуального законодавства.

Особливе науково-практичне значення має дослідження питання ролі і значення судової практики для процесуального права України, оскільки основним джерелом цивільно-процесуального права виступає нормативно-правовий акт, який «не охоплює своїм регулятивним впливом динамічні суспільні відносини, у зв'язку із чим суду потрібно визначати правову політику на підставі судового правотворення» [2]. Судовими нормативно-правовими актами є рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, постанови Пленуму Верховного Суду України, рішення Верховного Суду, рішення судів нищестоящих судів з цивільних справ, рішення ЄСПЛ, які формують норми права у тому випадку, якщо правова позиція має обов'язкове значення не тільки для учасників цивільної справи, але й для «аналогічних справ, які вирішуються аналогічно».

Україна зобов'язалася виконувати рішення ЄСПЛ, що передбачає як індивідуальні заходи (компенсація заявникам), так і загальні заходи (зміни в законодавстві та практиці для запобігання аналогічним порушенням у майбутньому). З моменту ратифікації Конвенції громадяни України почали активно звертатися до ЄСПЛ, що призвело до великої кількості рішень щодо України (наприклад, щодо порушення права на справедливий судовий розгляд, тривалість судових процесів тощо). Проте, слід зауважити, що за тенденцією останніх років кількість поданих заяв проти України суттєво зменшилася, оскільки ЄСПЛ перестав розглядатися громадянами України як четверта інстанція судової системи (рис. 1).

Відповідно до статистичного звіту ЄСПЛ за результатами роботи у 2023 р. було отримано 34650 заяв, з них проти України 2531 заява, що складає 0,56 коефіцієнт

на 10 тис. жителів. ЄСПЛ винесено рішення за 6931 заявою, у справах проти України – 130 рішень. Станом на 2024 р. в ЄСПЛ перебуває на розгляді 68500 справ, з них 8737 справ проти України, що загалом складає понад 12% від загальної кількості справ ЄСПЛ [3]. У винесених у 2023 р. рішеннях ЄСПЛ проти України зафіксовано порушення наступних норм Конвенції та Додаткового протоколу № 1 (рис. 2).

Аналіз даної статистики дозволяє стверджувати, що ЄСПЛ приймає рішення у відношенні порушень норм як матеріального права так і процесуального права, в т.ч. і в сфері цивільного судочинства.

Щодо значення судових нормативно-правових актів, як джерела цивільно-процесуального права, часто виникає неоднозначне його сприйняття науковцями та практиками, окрім рішень ЄСПЛ, які у відповідності до українського законодавства є джерелом цивільного права. Так, в ч. 4 ст. 10 ЦПК України визначено, що «Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [1], а ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенції та практику Суду (ЄСПЛ – Л.О.) як джерело права» [4].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» до судових рішень ЄСПЛ відносяться «а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України» [4]. При цьому ст. 18 даного Закону уточнює, що разом із рішеннями до практики ЄСПЛ відносяться також ухвали даного суду (ст. 18).

Рис. 1. Тенденція кількості поданих до ЄСПЛ заяв проти України у 2014–2023 рр.

Джерело: за матеріалами сайту Центр демократії та верховенства права, <https://cedem.org.ua/news/yevropeiskyi-sud-2023/>

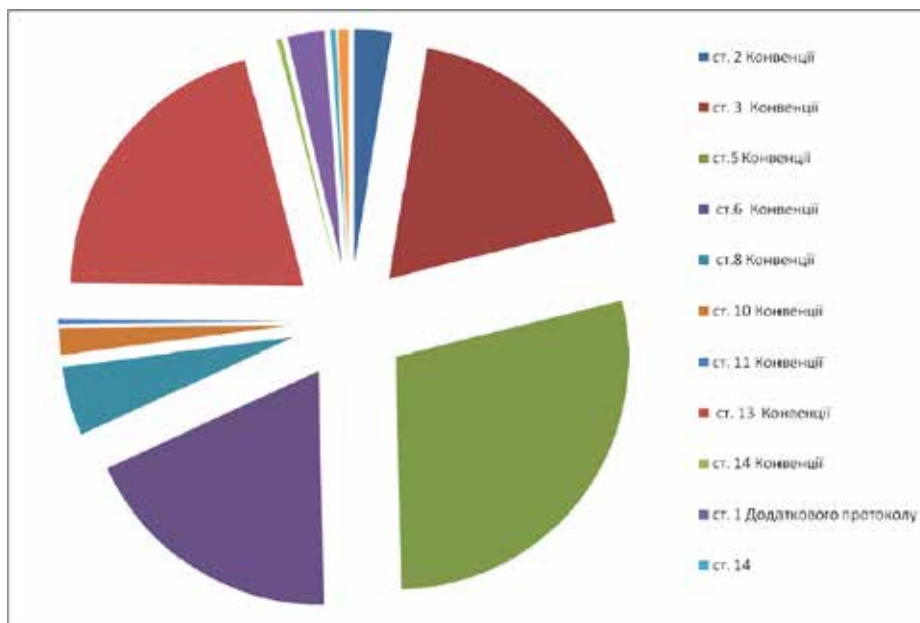

Рис. 2. Кількість порушень норм Конвенції та Додаткового протоколу № 1, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ проти України у 2023 р.

Як зауважують О.Я. Рогач та В.П. Феннич, дія даної норми поширюється не тільки на рішення ЄСПЛ, але й на практику Європейської комісії з прав людини, яка з 1998 р. здійснює розгляд скарги, визначаючи її прийнятність [5, с. 168]. До практики ЄСПЛ, як джерела українського цивільного процесуального права, також слід відносити рішення ЄСПЛ прийняті не тільки по відношенню до України, але й і до інших країн – «у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом» [4]. На думку У.Б. Андрусів та співавторів «рішення ЄСПЛ – це своєрідна формула для суду: вказівка на критерії та обставини, які мають оцінюватися, та визначення способу їх оцінки» [6, с. 72]. До рішень ЄСПЛ відносяться рішення про прийняття заяви, рішення по суті, рішення стосовно вилучення заяви із списку справ, рішення щодо справедливої сатисфакції [7].

Вплив прецедентної практики ЄСПЛ на цивільне судочинство в Україні полягає у наступному:

1. Рішення ЄСПЛ становлять стандарти щодо дотримання прав людини, які мають бути враховані у національному судочинстві.

2. Громадяни України можуть звернутися до ЄСПЛ після вичерпання всіх національних засобів правового захисту, що забезпечує додатковий захист їх прав і свобод на міжнародному рівні.

3. Юрисдикція ЄСПЛ спрямована на тлумачення і питання застосування Конвенції та Протоколів до неї, які ратифіковані Україною.

4. Практика ЄСПЛ сприяє інтерпретації українськими судами національного законодавства у світлі міжнародних стандартів, особливо це важливо у випадках, коли законодавство має певні неточності трактування чи є недостатньо розвиненим.

5. Практика ЄСПЛ сприяє реформуванню правової системи України та вдосконаленню національного законодавства, оскільки допомагає виявити системні проблеми в українському законодавстві або судовій практиці, також стимулює проведення відповідних реформ та удосконалення законодавства для усунення таких недоліків, наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. Досягнення зауваженого можливе за умови поєднання теорії та практики, яка реалізується

через призму розуміння та гарантування прав і свобод людини, успішного поєднання національного та міжнародного законодавства, врахування міжнародного досвіду в сфері захисту прав, використання наукового потенціалу вчених країн [6, с. 77].

6. Оскільки практика ЄСПЛ є джерелом права України, національні суди повинні враховувати рішення ЄСПЛ при розгляді справ та можуть прямо посилатися на них у своїх рішеннях. Рішення ЄСПЛ виступають одним із елементів впливу на процедуру розгляду та прийняття судових рішень, в т.ч. і в межах цивільного судочинства.

7. Узагальнення та вивчення практики ЄСПЛ сприяє виокремленню типових судових помилок, визначенню шляхів їх усунення, внесення змін до законодавства, яке має розбіжності щодо судової практики. Вивчення та застосування рішення ЄСПЛ сприяє підвищенню кваліфікації українських суддів та практикуючих юристів, оскільки передбачає наявність системного розуміння взаємодії міжнародного і національного права, що в свою чергу розвиває правову культуру та покращує якість правозастосування та ін.

На прикладі практики ЄСПЛ щодо забезпечення реалізації ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» («Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [7]) зауважимо ключеві моменти впливу на цивільне судочинство України:

– ст. 6 Конвенції гарантує кожному право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи іншого органу правосуддя (п. 52 рішення у справі “Menshakova v. Ukraine” від 08.04. 2010 р. зауважено, що право на суд передбачає не тільки право ініціювати провадження, але й право на розгляд спору судом), доступ повинен бути ефективним з чіткою фактичною можливістю оскаржити діяння, що порушує її права (п. 50 рішення у справі «Bellet v. France» від 04.12.1995 р.);

– право на справедливий суд реалізується шляхом звернення до суду та доступу до нього, а також, реалізації права розпочати провадження у судах з цивільних питань (п. 50–52 рішення у справі “Tserkva Sela Sosulivka v.

Ukraine» від 28.02.2008 р. встановлено, що релігійна громада заявника фактично була позбавлена права на судовий розгляд справи і це вплинуло на відхилення аргументів уряду України щодо не вичерпання національних засобів захисту порушених прав та інтересів);

– право доступу до суду не є абсолютним, оскільки воно може бути обмежено з урахуванням умов прийнятності скарги без порушення самої сутності права (п. 33 рішення у справі «Brullá Gomez de la Torre v. Spain» від 19.12.1997 р. «ці обмеження не будуть сумісними з п. 1 статті 6, якщо вони не мають легітимної мети та не є пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями» [8, с. 46]);

– формальне визначення цього права, як права на розгляд справ щодо реалізації прав цивільного характеру визначає, що дане право стосується і інших форм судочинства визначених у національному законодавстві (наприклад, адміністративного та господарського судочинства – ухвала щодо прийнятності заяви № 63520/01 Марченка М.В. проти України від 17.09.2002 р. «Суд нагадує, що для того, щоб п. 1 ст. 6 Конвенції міг бути застосований у його цивільній частині, необхідна наявність спору щодо «права» як такого, що визнане у внутрішньому законодавстві. Повинно йтися про реальний та серйозний спір; він повинен стосуватися як самого права, так і його різновидів або моделей застосування. Крім цього, предмет провадження повинен напряму стосуватися відповідного права цивільного характеру» [8, с. 48]).

Висновки. Цивільне судочинство – це система правових норм, які регулюють. До системи джерел цивільного судочинства в т.ч. відноситься судовий нормативно-правовий акт, який формує норми права у тому випадку, якщо правова позиція має обов'язкове значення не

тільки для учасників цивільної справи, але й для «аналогічних справ, які вирішуються аналогічно». Практика ЄСПЛ, як джерело цивільного судочинства, включає в себе рішення та ухвали ЄСПЛ, практику Європейської комісії з прав людини з питань прийняття заяви, вирішення справи по суті, вилучення заяви із списку справ, справедливої сатисфакції. Вплив прецедентної практики ЄСПЛ на цивільне судочинство в Україні полягає у наступному: встановлення стандартів дотримання прав людини, додаткових захист прав людини на міжнародному рівні, тлумачення і питання застосування Конвенції та Протоколів до неї, інтерпретації українськими судами національного законодавства у світлі міжнародних стандартів, сприяє реформуванню правової системи України та вдосконаленню національного законодавства, впливає на процедуру розгляду та прийняття судових рішень, виокремлює типові судові помилки та визначає шляхи їх усунення. На прикладі практики ЄСПЛ щодо забезпечення реалізації ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» ключовими моментами впливу практики ЄСПЛ на цивільне судочинство України є: кожному гарантується право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи іншого органу правосуддя, право на справедливий суд реалізується шляхом звернення до суду та доступу до нього, а також, реалізації права розпочати провадження у судах з цивільних питань, право доступу до суду не є абсолютним, оскільки воно може бути обмежено з урахуванням умов прийнятності скарги без порушення самої сутності права, формальне визначення цього права, як права на розгляд справ щодо реалізації прав цивільного характеру визначає, що дане право стосується і інших форм судочинства визначених у національному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top> (дата звернення: 17.04.24).
2. Романюк Д.С. Судова практика як джерело права України. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/153-1.pdf> (дата звернення: 12.04.24).
3. Ворота Д. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/news/yevropeiskyi-sud-2023/> (дата звернення: 10.04.24).
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 11.04.24).
5. Рогач О.Я., Феннич В.П. Вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 1, 2022. С. 166–170.
6. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навч. посібник / У.Б. Андрусів, О.Б. Верба-Сидор, Ю.В. Верхола та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 404 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Рада Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 12.04.24).
8. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.